

ВИДАК ВУЈАЧИЋ, Титоград

ПРОБЛЕМ БИЋА У ОКВИРУ РЕЛИГИЈЕ, ИДЕОЛОГИЈЕ, ФИЛОСОФИЈЕ И ПОСЕБНИХ НАУКА

Онтолошки појам бића немогуће је или је веома тешко одредити и дефинисати због вишесмислености значења. У ствари, то је такав појам без кога се ништа не може замислити а да се не би могло њему подредити и који се не може, да се метафорично изразимо, само једним погледом обухватити, па чак ни тада ако би га и сам субјекат, будући цјелина, замишљао као цјелину.

Биће се објашњавало са разних тачака гледишта, колико помоћу религије или идеологије, толико и помоћу философије и посебних наука, с обзиром да се оно, у свом „дијалогичном“ односу, показивало више као могућност постојања него само постојање. Често се узимало у значењу „једног“, вјечног и непромјенљивог ентитета; или се одређивало као „једно“ код кога је настајање једног појавног облика директно условљено нестајањем другог; или у значењу „једног“ код кога се једно његово конкретно стање не може догодити а да истовремено не произведе супротан утицај; или у значењу органског јединства цјелине бића и њених дјелова, да је за биће битна веза цјелине и њених дјелова; или у значењу да је биће основни ентитет физичке реалности; или у значењу да суштина бића означава истински битак, за разлику од нечег пролазног и осјетилног, од тренутачних и одређених момената, конкретних стања, догађања и дешавања; или у значењу „дихотомије“ бића, у коме су његови основни структурни елементи, „реалитет и идеалитет, два паралелна процеса.

У посредовању између себе и свијета човјек се непрестано пита за „једно“, за суштину свега, како би на тај начин открио

смисао своје властите егзистенције. С обзиром да се овом проблему прилази са онтолошког становишта, то се своди на слиједеће: Да ли је онтолошки појам бића свједочанство о моћи или о немоћи људског духа да обухвати цјелину бића? Да ли је биће само „постулирани“ ентитет или пак некакав „конвенционални мит“? Да ли су ставови и искази о бићу само формални, лишени чињеничног значења, или су то само појмови хипостазирани у онтолошки ентитет? Да ли биће има своју „другу“ страну, ону невидљиву и несазнатљиву? Да ли је та „друга“ страна бића само мишљењем дата? Да ли је она стварност по себи или пак душа, некакав духовни идеалитет? Или је можда идеалитет бића у директној и нераскидивој вези са физичким свијетом, на начин да идеалитет и реалитет уједно постоје? Да ли је „једно“ биће некаква „централна“ тачка око које се поједина конкретна стања, догађања и дешавања „окрећу“ по неком реду и законитости? Да ли је биће све, и у каква стања прелази? Да ли је сазнање појавних страна бића исто што и укупно сазнање о бићу? Ова и друга питања нијесу искључиво онтолошке садржине, већ и логичке, гносеолошке, језичко-синтактичке и семантичке. Ми ћемо се, међутим, овдје задржати само на оним питањима која одговарају, за разлику од религије или идеологије, философије (онтологија) и посебне науке.

Када је год људски разум остајао немоћан пред привидима и невидљивим силама, онда је он нужно морао да уступи мјесто религији, која је настојала да обухвати и образложи тоталитет бића, све облике и садржаје његовог стварног и нестварног, појавног и суштинског, видљивог и невидљивог, искуственог и неискуственог, сазнатљивог и несазнатљивог, које биће, по својој природи, само по себи намеће и нуди. С обзиром на ограничености сазнања цјелине бића, религији није преостајало ништа друго него да се презентира као једини и неприкосновени тумач и интерпретатор цјелине бића, да загосподари над свим и свачим, па чак и над истинама ума. Нема сумње, људски дух, као одређени тоталитет, не може се круто одвојити нити од конкретног и апстрактног, нити од логичког и трансценденталног сазнања, нити од религије и идеологије, нити од науке и философије. Међутим, што је парадоксално, религији остаје сасвим довољно простора да се представи у правом свијетлу, као некаква општа и бесконачна, свевидећа и свезнајућа људска мисао, иако је, узета сама по себи, једнострана и погрешна мисао о стварности бића. Могућно је да су због тога, под утицајем религије, многи мислиоци подређивали своју властиту мисао и свој дух колико општем и бесконачном толико и могућем и невидљивом бићу, особито оној његовој „другој“ страни, а понекада чак и да бране оно у што и сами нијесу вјеровали, попут оне Цицеронове: *Quibusdam destinatis sententiis quae non probant coguntur defendere* (Предани извјесним одређеним мишљењима, принуђени су да бране оно што не усвајају). Онтолошку основу оваквог религијског става према

бићу чини, рекло би се, сама људска мисао, тј. теза о јединству идеалитета и реалитета, душе и тијела. Зато религија, тиме што је саставни дио људске свијести, не може за вазда бити прогнана, с обзиром да у свом садржају има иманентну истинитост, сферу есхатолошког, вјечни људски идеал о посљедњим стварима. Закључујемо, дакле, да мишљење које узима религију за нешто сасвим страно човјеку и његовом духу, у ствари, омета његов развој, његово стваралачко самопотврђивање. Религија се, у том смислу, не може означити ни као некакав додатак људском мишљењу, нити као показивање људских циљева, већ као начин човјекова постојања, који се нашао у процијепу између могућег и немогућег. Нема сумње, религија противрјечи истинама ума, истинитој свијести, с обзиром да ниподаштава сваки покушај сазнања бића и његових дјелова, сем у случају када се ради о питањима вјере, о њеним догмама, такозваним „вјечним истинама“ које ће је спасити од заборава.

Идеологијом, пак, отварају се широм врата разним духовним опредјељењима о бићу, нарочито о његовом „једном“, јер се налази на раскршћу путева између религије и науке. Свакако, идеологија је, за разлику од религије, својим духовним облицима и садржајима, посебно о стварности бића, о његовом „једном“, далеко шира и обухватнија, сложенија и свестранија. Уколико је, претпоставимо, идеологија само „погрешна свијест“ (Маркс) о стварности бића, утолико се објективно супротставља науци која је „истинита свијест“, самом чињеницом што су за науку карактеристични индикативни судови и ставови о физичком реалитету, а за идеологију, која је овдје узета у једном значењу, да је „погрешна свијест“, вреднујући и нормативни ставови. Зато наука и идеологија чине, или могу да чине, двије међусобно изоловане свијести о стварности бића. Уколико идеологија није исто што и религија, а она то уистини није, онда закључујемо да је релативно доста велика спрега између идеологије и науке. У том смислу, сасвим се слободно може рећи да све посебне науке прожима идеологија, а идеологију посебне науке, јер је евидентна чињеница да постоје и „идеолошке науке“ и „научне идеологије“. Особито је за неке хуманистичке науке, за философију, социологију, право, економију и др., карактеристично да су саставни и интегрални дјелови саме идеологије, односно „научне идеологије“, јер „достављају“ материјал за њено обликовање и осмишљавање. То значи, другим ријечима, да се идеологија гради, или може да гради, на два сасвим различита начина, на двије супротне методологије: или помоћу науке, односно научних података, логичког сазнања, о стварности бића, или помоћу „података“ религије и мистике. У првом случају, идеологија ће укључити онтолошки ентитет у стварне и садржајне исказе и дефиниције, у подручја једног могућег и реалног система, док ће у другом коинцидирати са религијом и мистиком, са тенденцијом да онтолошки ентитет преточи у божанску представу.

Нешто су друго интерпретације философа о бићу. Већ Платон у свом Пармениду узима физичке објекте само као облике у којима дух долази до изражаја: представља појмове као појединачне ствари и појаве, које су у суштини само идеалног садржаја, иако сасвим приличне физичким објектима, односно предметном свијету. И многи други мислиоци последице Платона, попут Хегела, такође поистовјећују предметни и духовни свијет, појам бивства са небивством. У Библији, пак, налазимо да је божанско биће све, са којим се мора у складу живјети. Физичко биће је само појавна и видљива страна највишег бића, с обзиром да је све сам Господ. У складу с тим, св. Павле поручује: *Qui adhaeret Deo, unus spiritus est* (А ко се Господа држи један је дух с Господом). Спиноза, међутим, сматра да су тјелесно и мишљење два паралелна атрибута нечег једног и јединственог, природе или бога; да је стваралачка природа, *natura naturans*, плодотворно и животворно јединство, које у својој стваралачкој активности из себе производи створену природу, *natura naturata*. Таква религиозно-идеалистичка обојеност, као што нам је познато, протеже се кроз читаву историју људске мисли, да је чак постала и основна преокупација неких наших савременика, рецимо Јасперса, за кога нема апсолутно раздвојеног свијета или на само субјективно или на само објективно, јер су то само одређени појавни облици нечег једног и јединственог. То једно је, у ствари, невидљива подлога, основа или извориште за сваку реалност, појединачну егзистенцију, с обзиром да му се, као метафизичком бићу, придају таква својства помоћу којих се тумаче и интерпретирају сви могући физички објекти, односно физичка реалност.

Философски појам бића је за Хартмана још садржајнији и дубљи. Биће постоји по себи, независно од човјека и човјечанства. Оно се својом укупношћу не може свести на феномен, односно на појавни и предметни свијет. Подједнако и објекат и субјекат припадају бићу, јер су његови органски и саставни елементи. На бићу, као таквом, разликују се начини или моменти испољавања. У ствари, ти модуси бића нијесу ништа друго до реалитет и идеалитет. Управо због тога можемо и говорити да је свака егзистенција нужно или реална или идеална. Само, пак, реално биће није хомогено, чисто биће, с обзиром да на њему разликујемо разне нивое: аорганиски, органиски, душевни и духовни. Ови различити нивои бића и њима специфичне категорије подлијежу закону слојевитости, гдје су ниже категорије бића „укључене“ у више категорије, док се више категорије не могу „без остатка“ свести на ниже. Тако рећи, ниже категорије бића су далеко јаче и снажније од виших (закон снаге), док више категорије бића имају један новум у коме су слободне од нижих категорија. За разлику од реалног бића, идеално биће је опште, ванпросторно и ванвременско, једно и јединствено, вјечно и непромјенљиво. Идеално биће није подложно кретањима и промјенама као реално биће, па тиме није ни условљено реалним бићем, с обзиром

да није ничим везано за егзистенцију нечег конкретног, реалног и појединачног. То значи, другим ријечима, да реално биће, односно стварност, и идеално биће, односно нестварност, чине цјелину бића, његов тоталитет. Биће стварности је, наиме, реални и физички свијет, који је ограничен и несавршен, с обзиром да се испољава у одређеном времену и простору, док је идеално биће њему сушта супротност, вјечно и непромјенљиво.

Интерпретацију идеалног бића, односно идеалног свијета, слагасно неким дубљим и потпунијим анализама, посебно неокантовским, можемо и на другој основи разумијевати. Идеални свијет се раздваја на два релативно самостална идеална свијета: на идеално битисање и на свијет идеалних вриједности. Идеално битисање и свијет идеалних вриједности чине царство за себе, с обзиром да леже с ону страну субјекта и објекта, да не егзистирају ни као чулни ни као идеални објекти, већ је њихова суштина у важењу. Свијет важења, међутим, није дат већ задат, па се зато вриједности јављају само у свијести која осјећа.

Да се и други философи — онтолози служе сличним језиком о бићу ван сваке је сумње. Рецимо, за Хусерла је свијет „хоризонт свих стварних и могућих ствари“. Зато има истина које су изнадвременске, које су независне од тога да ли су их људи нашли или су о њима мислили. Што је „истинито јесте апсолутно, па је истинито *per se*; истина је идентички једна, схватали је људи или нељуди, богови или анђели“. Опет за неке друге, биће постоји у мишљењу, у чину мишљења, да људско мишљење ствара и условљава искуство и наш властити поглед на свијет. Неки основни појмови појединих наука нијесу реалитети у обичном смислу ријечи, него су, у ствари, средства да се оно што је дато у бићу, што је само биће, схвати и разумијева у низовима. Маса, сила, инерција, гравитација, импондерабилна и пондерабилна материја, простор, вријеме итд., нијесу реалитети дати у појединачном и кроз појединачно, него само средства мишљења која служе за то „да се хаос појава прегледа као рашчлањавање и мјерљива цјелина“ (Е. Касирер). Тако примјећујемо да се на том плану још више заострава задатак трансценденталне философије, која има за циљ да изнађе оне универзалне формалне елементе који остају нетакнути у свим измјенама нарочитих материјалних емпиријских садржаја.

Међутим, развитком посебних наука све више нестаје некритичке онтологије. Сасвим разумљиво, јер за стварање општитег ставова и закључака о стварности бића, особито о оном његовом „једном“, најдубљим извором, суштином свега, није довољно енциклопедијско знање, нити пак описно познавање ствари и појава. Процес откривања, провјеравања и тумачења појава доводи до нових сазнања, до схватања да је свијет један и јединствен, објективан и материјалан; шта више, да схватања које узима материју као једину супстанцију свијета и као суштину свих ствари и појава, па чак и психичке (душевне) појаве као

функције материје. С друге стране, развој посебних наука, чијим се открићима доказује да су разна идеалистичка схватања о стварности бића неодржива, прати низ противрјечности. Такве противрјечности, када се поближе анализирају, постају или могу да постају извор погрешног сазнања о стварности бића.

Прва противрјечност састоји се у томе што сазнавање конкретног и појединачног проширује и богати теорију, иако се тиме сазнање о цјелини бића посредује нечим посебним и партикуларним, емпиристичким или рационалистичким поступцима. Покушај да се сазнање о стварности бића заснује искључиво на емпиризму, односно на искуству, веома је једноставан и упрошћен, јер се истине о бићу, о његовом тоталитету, не могу адекватно извести из искуства. У ствари, искуство је „бивање-за-нас“, као предметног и реалног смисла. Цјелокупно разноврсно искуство субјекта највише је прожето вјером у егзистенцију свијета, с обзиром да субјект, промјеном своје искуствене ситуације, не престано мијења сам предмет сазнања. Исто тако, ни помоћу рационалистичке методе, језичког или логичког инструментаријума, не можемо да добијемо јасну и цјеловиту представу о стварности бића, нити пак о његовим посебним ентитетима. Истине о бићу не могу се, наиме, само ријечима или силогизмима исказати, самим тим што границе говора нијесу исте што и границе бића. Има ствари и појава које не можемо ни логички објаснити ни ријечима исказати, већ једино колико ствовима вјероватноће толико и сликама и параболома представити. Не можемо, рецимо, недвосмислено говорити о „понашању“ електрона у једнозначним констатацијама. То могу бити само наши властити ставови вјероватноће, који имају бесконачан број вриједности које одговарају ступњевима вјероватноће њихове истинитости. Шта више, ту не може бити говора о било каквим „вјечитим истинама“, јер их ни математика, као нека „апсолутно“ егзактна наука, не познаје. Закључујемо, дакле, да можемо да имамо одређено мишљење о бићу, али га никако не можемо у свом тоталитету ријечима исказати и интерпретирати, па чак ни тада када бисмо били довољно широко образовани, на начин да наше мишљење и изражавање буду спојени у јединствени процес. Начелно говорећи, то значи да мишљење није процес паралелан говору, а разумијевање ментални акт који тражи ријечи. Овај противрјечан однос између мишљења и бића, као однос између субјективног и објективног, још највише има за посљедицу њихово даље продубљивање и заостравање односа. Зато, ако већ хоћемо да имамо представу о смислу бића, још је најсврхисходније да прихватимо претпоставку о нужним промјенама бића, о токовима његових промјена, о могућностима сазнања његових онтолошких фрагментарности.

Друга противрјечност састоји се у томе што се развитком посебних метода сазнавања све више губи апстрактан садржај о стварности бића, док га некритичка философија још више раз-

вија и потхрањује. Свако истраживање и испитивање иде све дубље и даље, правећи тако све већу и нападнију дистанцију између философије и посебних научних дисциплина. Због тога често долази до неспоразума. Искази о бићу могу да вишесмислено значе; да исказ који је за једно истинит или лажан већ за нешто друго није нити истинит нити лажан. Научници могу да имају различита философска схватања и убјеђења, али ће неку ствар или појаву, која је изван њиховог философског интересовања, слично или идентично тумачити и разумијевати. Рецимо, двојица биолога, од којих је један материјалиста (реалиста) а други идеалиста, скоро ће идентично описивати и интерпретирати неку животну појаву, с обзиром да међу њима постоји апсолутна једнодушност у истинитим, односно научним констатацијама, у ставовима и исказима. Различита философска гледишта, материјалистичка или идеалистичка, ту нијесу дошла до свог изражаја, јер би била сувишна. Разлике међу њима долазе тек тада када престају да говоре као научници, односно биолози, својим научним језиком, већ као философи, када, како би рекао Карнап, „сагласно нађене емпиричке резултате интерпретирају философски“, један са тачке гледишта материјализма (реализма), а други са тачке гледишта идеализма. Закључујемо, дакле, да философија, у овом значењу, апстрахује појединачна научна виђења, иако су ова егзактнија од философског виђења.

Трећа противрјечност односи се на то што посебне науке, које играју конструктивну улогу у сазнавању појединих фрагмената бића, објективно укидају саме себе, чак постају сувишне, уколико философска сазнања, иако продиру најдубље, у најопштије предјеле бића, проглашавају основним процесом сазнања, док своја „специјална“ своде на пуко средство философије. Нема сумње, у таквом случају философија ће да врши притисак, попут религије или идеологије, над истинама ума, да осуђује или анатемише појединачна виђења и погледе на свијет. Историја задњих деценија садржи низ потешкоћа, па чак и политичке природе, када су поједини научници и философи дошли у сукоб са носиоцима и тумачима званичне идеологије.

Међутим, уколико се дубље и свестраније схвата дијалектика сазнавања, онда овакав противрјечан однос између философије и посебних наука губи смисао. Сасвим разумљиво, јер само површан научник неће уочити дубоку везу између науке и философије. Посебне науке утичу на философију, али је, разумљиво, и обратан утицај. У сваком научном проучавању присутан је философско-синтетичко-смислени дух људског стваралаштва, као што је, уосталом, и у рефлексiji о таталитету стварности истовремено присутна научна дјелатност и прецизност изражавања. Шта више, разумијевање стварности бића човјек почиње научно-философски, односно философско-научно, а не прво научно па тек онда философски. У том смислу, истине науке нијесу само њене истине, већ истовремено и истине философије;

илузије науке нијесу само њене илузије, већ истовремено и илузије философије. У епохалним философским захватима нијесу присутне само духовне синтезе и антиципације већ и научни продор у свијет чињеница.

Колико год између посебних наука и философије постоји јединство, ипак су то различите духовне дисциплине. Философија се бави општошћу, а посебне науке конкретношћу и реалношћу. За философију су релевантни основни проблеми: универзална законитост свијета као цјелине, универзалне категорије и закони, фундаментални принципи, структура и законитост сазнања, проблеми језика и теорија које повезују посебне науке, вриједносно-нормативна питања и њихова веза са индикативним судовима и посебним наукама, еволуција идеја, метода итд., а за посебне науке питања која се везују за одређене и конкретне сегменте стварности. Философија се изражава категоријалним језиком, али такође и сликама и параболома, а посебне науке прецизним и недвосмисленим језиком. Философија нема, за разлику од посебних наука, својих експерименталних метода истраживања и испитивања, верификације основних ставова, јер је она, како би рекао Пијаже, у суштини само „умни однос према тоталитету стварности“. Међутим, како смо већ нагласили, то још не значи да философија не налази довољно простора за споразумијевање са посебним наукама, с обзиром да она није једна и неприкосновена објективизација духа. Философија, у органској спрези са посебним наукама, промишља „тоталитет стварности“, да је и интенционалан и неинтенционалан, један и јединствен, бескрајан по себи, цјеловит и динамичан, вјечито жив и пулсирајући, који обухвата и еволуцију и узрочност, док у спрези са хуманистичким наукама поред бити бића промишља још и бит човјека. Тиме је философија, већ по овој дефиницији, напосто позвана од историје, ко зна по који пут, да чува дигнитет и људскост човјека. Бавећи се, пак, највишим начелима философије, човјек се према њима и оријентише, тражећи смисао колико свог властитог толико и универзалног постојања, изводи највиши закон дјеловања, који мора бити најопштији, једнак за све људе и једнако од свих прихваћен. Међутим, захтјев мора бити изведен из људске природе, из људских потреба и ситуација, жеља и идеала, а не из предестинираног свијета по себи. Закључујемо, дакле, да сво философско сазнање, по својим побудама, циљевима, ставовима и опредјељењима, јесте само људско сазнање, а онтологија онтологија људског бића. Сасвим разумљиво, јер би се у противном философија одвојила од своје цјеловитости, општег погледа на свијет, па би њено напредовање и изграђивање било не само умањено већ и трајно заустављено.

Vidak VUJAČIĆ

THE PROBLEM OF BEING IN THE FRAMEWORK OF RELIGION,
IDEOLOGY, PHILOSOPHY AND SPECIAL SCIENCES

S u m m a r y

Being is interpreted from different viewpoints, by means of religion or ideology, as well as by means of philosophy and special sciences, in view of the fact that, in its »dialogical« relationship, it is more often actualized as a possibility of existence than as existence it self. It is often interpreted as the »one« eternal and unchanging entity, or it is determined as »one« where the presence of one aspect of the phenomenon is directly conditioned by the absence of the other, either in the sense of »one« where one specific state cannot be brought about without simultaneously causing a reverse effect, or in the sense of an organic unity of being and its constituents, or considering being as the basic entity of physical reality, or in the sense that the eidos of being indicates the true Being, in contrast to something transient and sensorial, from temporary and determined moments, specific states, or in the sense of »dichotomy« of being where its constituents are structural elements, reality and ideality, two parallel processes. The ontological notion of being in this sense is almost impossible to determine and define due to the multiplicity and complexity of meaning. In the notional sense, such an ontological entity is one of the most abstract and most indirect concerning the general and the infinite, and it cannot be grasped at a glance, not even if the subject himself. being a whole, imagined it as a whole.

